

Om folkets kendskab til lov og ret

Af Inger Dübeck

Den 2. juni 1989 forsvarede Peter Blume sin disputats om formidling af juridisk information for den juridiske doktorgrad ved Københavns Universitet. Docent, dr. jur. Inger Dübeck var medlem af bedømmelsesudvalget og artiklen rummer uddrag af hendes opposition ex auditorio udbygget med nogle refleksioner over emnet, som oppositionen ikke gav plads for.

Enhver lovgiver ønsker sine love bragt til folkets kundskab. Således fastslog allerede Jyske Lovs fortale, at loven skal være »klar, så at alle kan vide og forstå, hvad loven siger«, hvilket udtryk i øvrigt er hentet fra det endnu ældre forlæg hos Isidor af Sevilla, som fastslog, at »... loven skal være ... nødvendig, nyttig og klar, så at ingen bedrages som følge af uklarhed«.

Også ærkebiskop Anders Sunesen reflekterede i et brev fra ca. 1220 over spørgsmålet om nedskrivning af retten og betydningen af, at hvert land har sine love som folket kan søge vejledning i:

»Til vort embede hører ikke blot at bilægge alle trætter og stridigheder, som er opstået, men i lige høj grad at hindre fremtidige ulykker ved at sørge for, at der ikke kan fremkomme anledning dertil. Da strid og trætte ofte opstår af den grund, at selve de love og retsregler, som de, der i landet bo, skal holde sig efterrettelige, ikke er nedskrevne, men på grund af glemsel enten er helt fordunklede eller også opfattes på forskellig måde efter enhvers forgodtbefindende, så må det være meget nyttigt, at disse love betros til skriften, for at såvel mulighed for fejltagelser som for vrangtolkning fjernes, og der gives støtte til den skrøbelige hukommelse. Derved ville der være givet det sikre for hver mand, hvori han kan søge klaring, om han kommer i tvivl om noget afsnit i den fastsatte lov«.

Da den unge Christian IV i 1590 foranstaltede udsendt en autoriseret udgave af Jyske Lov, blev den ledsaget af en forordning af 14. august 1590, der pålagde alle dommere og fogder i Jylland og på Fyn og andetsteds, hvor den jyske ret lagdes til grund, at bruge den reviderede udgave, som var således forbedret, at loven nu kunne »forstås og udtydes ikke alene de forstandige, men også de simple og enfoldige til nytte«. Loven blev i øvrigt trykt sammen med alle væsentlige love fra Frederik II's tid med det

formål, at de alle nu kunne »sælges over alt riget, menige indbyggere til gavn og bedste«.

Da Christian IV i 1615 udsendte sin såkaldte lille reces lod han den indlede med en række formaninger. Han påpegede, at når så mange både indenlandske og udenlandske folk handlede imod lovene, skyldtes det iblandt, at lensmænd og andre embedsmænd ikke så ofte lod dem forkynde, som de burde, og heller ikke altid effektuerede dem, således at folk ikke klart vidste, hvad de skulle rette sig efter. Konsekvensen af, at »den største part af ... vores alvorlige forordninger blive fortafvet (fortiet)«, var at mange havnede i retssager.

For at modvirke dette og for at ingen med rette skulle kunne undskylde sig med »nogen ignorantz eller uvitskab«, havde kongen og rigsrådet besluttet at lade lovene, de åbne breve og mandater, »sammenfatte, prente og paa tryk udgaa«¹.

Om dette vigtige emne har juristen Peter Blume skrevet en afhandling »Fra tale til data. Studier i det juridiske informationssystem«, som han forsvarede for den juridiske doktorgrad ved Københavns Universitet i juni 1989.

Afhandlingen opfatter retten som et informationssystem, men begrænser dog sit emne til kun at omfatte en del af dette system, de normative kilder, som består af love og bekendtgørelser. Afhandlingen, der fagligt også kan henføres til statsforfatningsretten, behandler et højaktuelt tema af utvivlsom historisk interesse.

Kapitel 1 giver en indgående analyse af de forskellige formidlingsformer, mundtlige eller skriftlige, samt de vekslende formidlingsmedier og -teknologier fra papyrus til dataskærm. Også problemerne omkring det juridiske sprog som vanskeligt forståeligt og begrebet analfabetisme i denne sammenhæng drøftes i en historisk kontekst. Blandt formidlende institutioner af historisk interesse omtales foruden tingene også kirken, skolen og de trykte regelsamlinger samt mere maleriske institutioner som byens trommeslager.

Mens kapitel 2 afspejler retsudviklingen fra landskabslovene via Danske Lovs regler om tinglæsning frem til 1849, fører kapitel 3 udviklingen frem til nutiden fra Grundlovens regler om kundgørelse, via indførelse af Lovtidendeloven i 1870. Kapitlet suppleres af et afsnit om retsvildfarelsens grundproblemer, nemlig spørgsmålet om, hvilken retlig betydning ukendskab til en retsnorm har.

Kapitel 4 omhandler den elektroniske regelformidling via datanet som

1. Corpus Constitutionum Daniæ, III, 1891-94, 434-35.

RETSINFORMATION i Danmark og LOVDATA i Norge, mens kapitel 5 opregner de fleste andre former for regelinformation i et moderne demokratisk samfund, opdelt efter den formidling, som står til professionelle retsbrugeres disposition og den, som retter sig imod ikke-professionelle.

Selv om bogen kan kritiseres for, at de fleste kapitler mangler gennemtænkte konkluderende afsnit og afhandlingen som helhed en mere gennemskuelig grundtese, samt for at dele af de historiske afsnit bærer præg af overfladiskhed, bør den dog præsenteres for et bredere forum end juristernes. At behandle de aktuelle problemer omkring juridisk informationssøgning i en retshistorisk ramme er en god idé. Området er lidt opdyrket i den retshistoriske forskning.

Spørgsmålet om, hvorfor man begyndte at nedskrive lovene, hvorfor det skete i forskellige epoker og med forskellige formål, interesserer ikke forfatteren meget. Hans hovedinteresse og væsentligste historiske ærinde er spørgsmålet om formidlingen af retten via oplæsning, nedskrivning og trykning. Inden for denne ramme belyser han det retlige problem om kundgørelsens retsvirkninger. Var det en fordel eller ulempe at kende/ikke kende den kundgjorte lov, og omvendt kunne det være forbundet med fordele eller ulemper at kende/ikke kende en endnu ikke kundgjort lov? Det første relaterer sig til problemet om den såkaldte retsvildfarelse (*error juris*) og det andet til den såkaldte faktiske vildfarelse (*error facti*).

Peter Blumes valg af love og bekendtgørelser som genstand for undersøgelsen bringer ham en del komplikationer i forhold til det historiske materiale. Ikke blot er det vanskeligt at definere begrebet lov i forskellige epoker, men også spørgsmålet om, hvilke ældre kilder, der modsvarer bekendtgørelser af i dag, rummer stof til eftertanke. For den moderne, dogmatiske jurist er en behørigt tilblevet lov, der er kundgjort og trådt i kraft, normalt også gældende ret ud fra de herskende teorier, medmindre den er ophævet eller ændret ved ny lov. For retshistorikeren kan der derimod opstå tvivl, om en retsforskrift var behørigt kundgjort og trådt i kraft, samt om myndighederne effektuerede de nedfældede bestemmelser i praksis.

I historisk perspektiv er den enkelte lov blot en blandt mange historiske kilder. Lovens præambel beskrev ofte lovgiverens intentioner, men meldte sjældent noget om kundgørelse eller ikrafttræden. Kundgørelse på tingene, tinglæsning, var i ældre dansk ret den normale fremgangsmåde. Offentliggørelse ved trykken som kundgørelsesmåde blev dog mere almindelig i det 16. og 17. århundrede.

I senmiddelalderen blev langt fra alle love tilsendt tingene til forkyndelse. Poul Johs. Jørgensen nævner i »Dansk Retshistorie«, at det i det 16. århundrede ofte synes at have beroet på rene tilfældigheder, om en lov blev oversendt til landstingene eller ikke. Hvis det skete, skulle landsdommeren sørge for forkyndelse på herredstingene. Fra slutningen af det 16. århundrede sendtes lovene desuden til lensmændene og efterhånden også til stiftslensmændene. Et almindeligt påbud om retsforskrifters forkyndelse blev ikke givet før Danske Lov af 1683.

Undertiden skulle lovene forkyndes flere eller gentagne gange. Forkyndelsen var mundtlig og dens effektivitet kan man have sine tvivl om. Poul Johs. Jørgensen troede, at lovenes publicering i trykken fra det 17. århundrede bidrog væsentligt til at sikre efterlevelsen. I øvrigt steg antallet af kgl. forordninger vistnok stærkt i denne periode, især efter at Kristian Friis til Kragerup i 1616 var blevet kongens kansler².

Forkyndelsen skulle som nævnt ske ved tinglæsning, men tinglæsningen var ingen gyldighedsbetingelse for lovens bindende kraft. I en dom afsagt i Viborg 3. juni 1577 afvistes en række Aalborg-borgeres indvending om fritagelse for retsfølger, fordi Viborg bys privilegier ikke skulle have været læst og forkyndt hos dem med den følge, at de ikke kunne have rettet sig efter dem. Dommen slog fast, at det var nok, at kongen havde konfirmeret, fuldbyrdet og stadfæstet alle privilegier, for at de skulle være gældende ret og forpligtende³.

Opfattelsen blev yderligere styrket i en herredagsdom af 28. juni 1630, hvorefter nogle personer stod tiltalt for at have huset og befordret nogle tater i strid med mandat af 31. maj 1589. Birkefogden havde dømt dem for tilsidesættelse af mandatet. Landstinget underkendte denne afgørelse, fordi mandatet ikke havde været publiceret. Denne afgørelse blev appelleret til herredagen.

Bønderne fremførte deres ukendskab til mandatet, samt at de ikke mente, det havde været forkyndt på deres værneting. Herredagen underkendte landsdommerens afgørelse og tilføjede, at »ingen kan med rettens uvidenhed sin forseelse undskylde« d.v.s. at det romerretlige princip om retsvildfarelsen, »ignorantia juris semper nocet« og »ignorantia legis neminem excusat« var accepteret i retspraksis. Også i sagen om det franske

2. Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, 1971, s. 53 ff. Ole Degn, Christian 4.s kansler, 1988, 55 ff, se også Ditlev Tamm, Christian den Fjerdes kanslere, 1987. V. A. Secher redegjorde i indledningen til Corpus Constitutionum Daniæ, III, 1891-1897, for hvilke aftryk af forordninger, der havde udgjort forlæg for andre aftryk. Han påpegede, at nogle af forlæggene var forsynede med tinglæsningspåtegning.

3. Danske Domme. De private domssamlinger III. nr. 447.

hvalfangerskib, der havde fanget hvaler i forbudte farvande ud for Nordnorge, fastslog herredagen i sin dom af 28. november 1621, at ingen bør kunne fremføre nogen undskyldning om uvidenhed om de almindelige forordninger⁴.

Generalprokurør Henrik Stampe blev i 1771 anmodet om at afgive en erklæring i en sag om faktisk kundskab til en ikke kundgjort retsforskrift. Den pågældende hovedperson var en gravid, ugift kvinde, der havde sneget sig væk fra sin hjemby, Nakskov, og havde født sit barn på Accouchementshuset på Frederiks Hospital. Hun synes at have kendt loven bedre end den stedlige byfoged, som havde afkrævet hende og den formodede barnefader de sædvanlige straffebøder for ulovligt lejermål (samleje uden for ægteskab).

Kvinden mente sig fritaget for at betale bøder med hjemmel i fødselsstiftelsens privilegier. Ved kgl. reskript af 13. april 1750, jfr. kgl. befaling af 15. oktober 1759, der var bekendtgjort i trykken, var stiftelsens jordemødre blevet pålagt tavshedspligt med hensyn til alle ugifte kvinder, der ønskede at føde deres børn på stiftelsen. Konsekvensen heraf måtte efter Henrik Stampe være, at sådanne kvinder ikke måtte retsforfølges. Byfogden i Nakskov måtte derfor heller ikke rejse sag om betaling af lejermålsbøder.

Men Stampe anså både ham og andre embedsmænd i samme situation for undskyldte, »da de ikke er forbundne til at vide de forhen ommeldte kgl. befalinger og resolutioner, siden derom ingen efterretning findes blandt de trykte forordninger, og der ej heller i den henseende skal være gået noget reskript eller communication til stiftamtmandene«. Han tilføjede i sit svar til kammerkollegiet, der havde rejst sagen, at det ikke er sket »af en hændelse, men af sådanne årsager, som er befundne vigtige og gyldige«, ligesom det efter Stampes opfattelse var første gang et sådant spørgsmål blev rejst i København⁵.

Hvilke disse gode grunde måtte være, nævnes ikke, men måske har det haft noget med økonomi at gøre. Det kunne jo blive dyrt for Fødselsstiftelsen, hvis alle ugifte gravide fra hele landet sneg sig til København og dermed samtidig unddrog de lokale bøde kasser de forventede lovhjemlede lejermålsbøder.

I denne sag kom det kvinden til gode, at hun kendte den ukundgjorte retsforskrift. Byfogdens uvidenhed derimod kom ham åbenbart ikke til

4. *Henning Matzen*, Forelæsninger over den danske Retshistorie, 1897, Indledning og Retskilder, s. 17-20.

5. Henrik Stampe, Erklæringer, Breve og Forestillinger VI, 1807, 249-50.

skade. Han var undskyldt af det forhold, at forskriften skønt trykt, dog ikke var bragt frem på normal måde sammen med de almindelige forordninger, ligesom meddelelse til stiftamtmanden heller ikke var foranstaltet.

Spørgsmålet om en retsforskrifts kundgørelse og ikrafttræden var såvel før som efter 1849 og helt frem til Lovtidendeloven af 1870 et vigtigt retssikkerhedsproblem. Det løstes dog ikke ganske ved Lovtidendeloven.

I hele perioden fra 1683 og frem til 1870 var hovedreglen om kundgørelse af retsforskrifter at finde i Danske Lov 1-3-7. Den fastslog, at retsforskrifter trådte i kraft ved kundgørelse, som var lig med tinglæsningen. En svaghed ved denne regel var, at en række retsforskrifter, herunder hele den offentligretlige lovgivning, ikke skulle tinglæses. En anden svaghed, som lå i det enevældige forvaltningssystem, var, at loven trådte i kraft på forskellige tidspunkter i de forskellige retskredse, afhængigt af hvornår oplæsningen fandt sted, hvis den overhovedet fandt sted.

Folkets formodede interesse i at overvære oplæsningen, synes i stedse grad dalende. Man samlede ikke længere på tinge til almindelige retsdage, således som man antog de frie mænd og bønder havde gjort det i middelalderen.

Et yderligere problem havde sammenhæng med statens finanser. Alle retsforskrifter skulle trykkes og sendes til de forskellige retskredse eller dog til amtmænd/stiftamtmænd, der herefter måtte foranstalte videredistributionen. Måske fungerede dette system ikke altid, og næppe i et ensartet tempo over hele landet.

Peter Blume omtaler flere eksempler på sager om faktisk kundskab til ukundgjorte retsforskrifter. En af dem opstod i kølvandet på forordningen af 5. januar 1813 om den særlige gældssanering efter statsbankerotten. Den blev først tinglæst den 18. januar i Hof- og Stadsretten, skønt den var fremsendt til læsning den 13. januar. Fortolkningen af kundgørelsesprincipperne blev særdeles afgørende for de mange debitorer, der havde søgt at betale deres gæld efter den gamle ordning i dagene mellem den 13. og den 18. En betaling efter den nye ordning betød en forringelse af debitorernes økonomi. Forordningen antoges imidlertid gældende allerede fra den 13., fordi kendskabet til den var fremkommet ad anden vej, blandt andet via omtale i dagspressen.

Sagen førte til overvejelser i Danske Kancelli og resulterede i en kgl. resolution af 27. maj 1813, der i øvrigt heller ikke blev tinglæst, men som påbød, at love, anordninger m.v. ikke kunne bindes til nogen bekendtgørelsesmåde eller -form for at blive gyldige. Enhver var pligtig at efterkomme sådanne regler, såfremt han havde opnået nogen viden derom. Kundgørelse var ikke længere en nødvendig betingelse. Tinglæsningens betyd-

ning blev herefter kun at skabe en absolut eller legal formodning om kendskab til en lovs regler, således at man aldrig kunne påberåbe sig retsvildfarelse i forhold til en tinglæst lov.

I forbindelse med omtalen af trykte regelsamlings betydning for retsformidlingen kommer Peter Blume ind på det forhold, at ikke alle og enhver havde ret til at trykke og udgive retsregler. Tilladelse hertil gaves ved privilegium. Han hævder i denne forbindelse, at det i øvrigt fiskalt begrundede privilegiesystem »med en nutidig terminologi (var) baseret på en forudsætning om, at staten havde ophavsret til retsreglerne« (s. 70). Han fortsætter: »Et privilegium gav dog ikke nødvendigvis nogen eneret til at trykke de pågældende regler. Spørgsmålet omtales ikke i den tidlige ophavsretlige regulering, forordningen af 7/1 1741 om eftertryk af bøger ...«.

Hertil kan man føje, at det var med god grund, at spørgsmålet ikke omtales i den ophavsretlige regulering. Privilegiet betød ikke en beskyttelse af ophavsretten til et åndsværk, men en beskyttelse imod uretmæssig konkurrence, imod iværksættelse af eftertryk af en publikation, som den privilegerede havde bekostet. Privilegiet var jo netop en eneretsbevilling til at trykke og udgive et bestemt skrift. Det formidledede en særrettighed, en undtagelse fra den almindelige lovgivning, en eneret for netop denne begunstigede person. Begrebet eftertryk kan måske bedst sammenlignes med kopiering og retten til eftertryk med det engelske copyright⁶.

Trods mangler, unøjagtigheder og med hensyn til fremstillingen af ældre retsudvikling en beklagelig overfladiskhed tøver jeg dog ikke med at anbefale afhandlingen som et interessant bidrag til den klassiske diskussion imellem historikere og jurister om forståelsen og anvendelsen af normative kilder. Måske kan den bidrage til, at historikere får et mere nuanceret syn på juristernes brug af retskilder. De retshistoriske afsnit, der gengiver udviklingen i 1700- og 1800-tallet, har fat i mange problemer, der ikke blot viser temaets kompleksitet, men også forfatterens sans for morsomme detaljer.

6. Om privilegier se *Inger Dübeck*, *Europæisk privilegieret*, s. 13-32 og *Industriprivilegier i Danmark 1735-1760*, s. 33-66, i: *Industri og bjergværksdrift. Privilegering i Norden i det 18. århundrede*, Det nordiske forskningsprojekt: Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet, 1985. Se også *Inger Dübeck*, *Købekoner og konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling*, 1978, kap. 4 og 6.